

Kıraat İlimi ve Arap Dili: Tarihsel ve Dilbilimsel Bir Yaklaşım¹

Abdusalam ÇAHARBAĞLI²

ÖZ

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı okuyuş biçimleri olan kıraatlerle Arap dili arasındaki karşılıklı ilişkiyi ele almaktadır. Kur'ân'ın hem lafız hem de anlam bakımından ilahi vahiy oluşu, onun doğru telaffuz edilmesini ve anlamının doğru kavranmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda gelişen kıraat ve tecvid ilimleri, Kur'ân'ın çeşitli okuyuşlarını sistemli bir şekilde inceleyen ve muhafaza eden temel disiplinler olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle kıraat ilmi, kelimelerin telaffuz farklılıklarını esas alarak Arap dilinin sarf ve nahiv kurallarıyla yakından ilişki kurmuştur.

İlk dönem Müslümanlarının farklı lehçelerine kolaylık sağlama amacıyla gündeme gelen “yedi harf” meselesi etrafında şekillenen kıraat farklılıkları, zamanla Arap dilinin yapısıyla bütünleşmiş ve karşılıklı bir etkileşim doğurmuştur. Kıraat imamları, sahih bir okuyuşun temel şartlarından birinin Arap diline vukufiyet olduğunu ifade ederken; dil âlimleri de nahiv ve sarf kurallarını oluştururken kıraatlere başvurmuşlardır. Bu karşılıklı ilişki, iki ilim arasında metodolojik bir bağın olduğunu göstermektedir.

Makale, Ebû Abdillâh b. Hâleveyh ve Ebu Ali el-Fârisî gibi her iki alanda da yetkin âlimlerin eserleri üzerinden bu bağı somutlaştırmaktadır. Sonuç olarak, Kur'ân'ın doğru okunması ve anlaşılması sürecinde kıraat ilmi ile Arap dili, birbirini tamamlayan ve destekleyen temel bilgi alanlarıdır. Bu bağlamda, her kıraat aliminin dil ilmine, her dilbilimcinin de kıraat ilmine vâkıf olması zaruridir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili, Klasik İslami İlimler, Kur'ân Kıraatleri, Tecvid, Nahiv, Sarf, Yedi Harf.*

¹ Makale Geliş Tarihi/Received: 03.06.2025 / Makale Kabul Tarihi/Accepted: 22.12.2025

² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, abdusselam.caharbagli@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2514-5081>

Qirā'āt Studies and The Arabic Language: A Historical and Linguistic Approach

ABSTRACT

This study examines the reciprocal relationship between the different modes of Qur'anic recitation qirā'ā and the Arabic language. As the Qur'an is a divine revelation both in wording and meaning, its accurate pronunciation and proper comprehension are essential. In this context, the sciences of tajwīd and qirā'āt emerged as fundamental disciplines that systematically analyze and preserve the various methods of Qur'anic recitation. Particularly, the science of qirā'āt focuses on phonetic variations at the lexical level and is inherently connected with the grammatical rules of the Arabic language, such as morphology *şarf* and syntax *naḥw*.

The variant readings, historically discussed under the concept of the “seven aḥruf,” were initially intended to facilitate ease for different Arab tribes. Over time, these variants became deeply interwoven with the structure of the Arabic language, resulting in a mutual development between the two fields. Qirā'āt scholars emphasized that a sound recitation requires proficiency in Arabic linguistics, while grammarians frequently relied on Qur'anic readings to establish syntactic and morphological rules. This interaction reveals a methodological interdependence between the two disciplines.

The paper substantiates this connection through the works of prominent scholars such as Abū 'Abdillāh b. Khālawayh and Abū 'Alī al-Fārisī, who were proficient in both fields. In conclusion, the science of qirā'āt and the Arabic language are two complementary and mutually reinforcing disciplines in the preservation and correct understanding of the Qur'an. Therefore, every scholar of recitation must be well-versed in Arabic linguistics, just as every grammarian must be familiar with the qirā'āt tradition.

Keywords: *Arabic Language, Classical Islamic Sciences, Qur'anic Recitations, Tajwīd, Naḥw, Şarf, Seven Aḥruf.*

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm hem lafzî hem de manevî yönüyle İslâm ilimlerinin merkezinde yer alır. Bu kutsal metnin doğru anlaşılması ve aktarılması, tarih boyunca birçok ilim dalının doğmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Bu ilimlerden biri olan kıraat ilmi, Kur'ân'ın farklı rivayetlerle okunmasına imkân tanıyan bir sistem olarak hem Kur'ân ilimlerinin hem de dil ilimlerinin en özgün alanlarından birini teşkil eder. Zira kıraat farklılıkları yalnızca fonetik düzlemde değil, gramatikal ve semantik katmanlarda da kendini gösterir.

Kıraat ilmi, Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirildiği yönündeki sahih hadisle temellendirilmiş ve sahabe döneminden itibaren çeşitli okuyuş biçimleriyle şekillenmiştir. Bu farklılıklar hem bölgesel lehçe ayrımlarını hem de dilin yapısal özelliklerini yansıtmaktadır. Nitekim kıraat imamlarının her biri, Arap dilinin farklı veçhelerini temsil eden okuyuşlar aktarmış; bu da Arapçanın klasik dönem içindeki lehçe çeşitliliğini belgeleyen önemli dilsel veriler ortaya koymuştur.³

Öte yandan Arap dili, özellikle de klasik dönem gramer anlayışı bağlamında, kıraat farklılıklarının meşruiyetini belirlemede bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Dil âlimleri bazı kıraatleri muteber sayarken, bazılarını ise lugat veya nahiv kaidelerine aykırı bulmuşlardır. Bu durum, kıraatlerin yalnızca rivayet temelli değil, aynı zamanda dilsel kriterlerle de değerlendirilmiş olduğunu göstermektedir.⁴ Dolayısıyla kıraat ilmi ile Arap dili arasında karşılıklı bir etkileşim ilişkisi vardır: Bir yandan Arap dili kıraatlerin anlaşılmasını kolaylaştırırken, diğer yandan kıraat farklılıkları Arapçanın tarihî gelişimi hakkında ipuçları sunar.

Bu makalede, kıraat ilmi ile Arap dili arasındaki bu çok katmanlı ilişki hem tarihsel hem de modern dilbilimsel bir bakış açısıyla ele

³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 1: 6–12.

⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd – Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 1: 45.

alınacaktır. Kıraatlerin doğuş süreci, Arap lehçeleriyle ilişkisi, klasik dilcilerin bu okuyuşlara yaklaşımı ve kıraatlerin fonetik, morfolojik ve semantik boyutları incelenecek; böylece kıraatlerin yalnızca birer dini rivayet değil, aynı zamanda dilbilimsel veri kaynakları olduğu ortaya konulacaktır.

1. Kıraat İlminin Doğuşu ve Gelişimi

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl süreci, Arap toplumunun sözlü kültür ortamında gerçekleşmiş ve bu bağlamda Kur'ân'ın ilk muhatapları, vahyi doğrudan Hz. Peygamber'den (sav) duyarak ezberlemiştir. Kur'ân'ın lafızlarının korunması ve çoğaltılması da bu sözlü gelenek çerçevesinde sürmüştür. Nitekim ilk dönemlerde yazılı mushaflardan çok, râvîlerin ezber yoluyla aktardıkları kıraatler ön plandaydı.⁵

Kıraat ilmi, Kur'ân'ın farklı lafızlarla okunabileceğini bildiren sahih hadislerle temellendirilmiştir. En meşhur rivayetlerden biri olan “*Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir*”⁶ hadisi, kıraat farklılıklarının meşruiyet zemini olmuştur. Bu farklılıklar, harf değişimi (tafzîl, takhfiif, ıdlâm, izhâr vb.), kelime farklılığı (fiil-isim dönüşümü, tekil-çoğul farkı vb.) ya da anlam düzeyindeki nüanslar şeklinde tezahür etmiştir.

Hız. Peygamber'den sonraki dönemde, sahâbîler Kur'ân'ı çeşitli bölgelere öğretmek üzere gönderilmiş ve buldukları coğrafyalarda kendilerine ait kıraat usullerini yaygınlaştırmışlardır. Meselâ İbn Mes'ûd'un Kûfe'de, Übey b. Ka'b'ın Medine'de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Basra'da öğrettiği kıraatler, zamanla o bölgenin baskın okuyuşu haline gelmiştir.⁷

⁵ İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vekf ve'l-İbtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramadan (Dımaşk: Matbaatu'l-Câmiati's-Sûriyye, 1971), 12.

⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1987), “Fezâilü'l-Kur'ân”, 7.

⁷ İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk. Arthur Jeffery (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1936), 35.

Kıraat ilminin sistemleşmesi, hicrî II. asırda başlamış, hicrî IV. asırdan itibaren ise belirgin kurallarla şekillenmiştir. İmam Nâfi‘ (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Asım (ö. 1173/1760), ve Kisâî (ö. 189/805) gibi yedi meşhur kıraat imamı, Kur’ân’ın yedi farklı okuyuşunu temsil eden otoriteler olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu listeye Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa‘leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844) ve Ebû Ca‘fer Yezîd b. el-Ka‘kâ‘ el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48) gibi üç kıraat imamı daha eklenerek ‘Aşere-i Kıraat kavramsallaşması doğmuştur.⁸

Kıraatler sadece rivayet zincirine dayanmakla kalmamış, aynı zamanda lugavî sağlamlık, nahvî uygunluk ve mushafa mutabakat gibi kriterlerle de sınanmıştır. Bu üç şartı taşıyan okuyuşlar, sahih kıraat olarak kabul edilmiştir.⁹ Böylece kıraat ilmi, yalnızca hadis ve rivayet disiplini değil, aynı zamanda Arap dilinin gramatik ve fonolojik sistemine bağlı bir disiplin olarak da gelişmiştir.¹⁰

2. Arap Dili İle Kıraatler Arasındaki Etkileşim

2.1. Lehçeler ve Lugat Farklılıkları

Kur’ân’ın nazil olduğu dönemde Arap yarımadası, dil bakımından homojen bir yapı arz etmemekteydi. Her ne kadar Kureyş lehçesi dönemin en prestijli ağızlarından biri olarak öne çıksa da, Teym, Temîm, Ezd, Kinâne, Huzeyl, Asad, Kays, Hudeyl gibi çeşitli kabilelerin birbirinden farklı fonolojik, morfolojik ve lugavî özelliklere sahip lehçeleri bulunmaktaydı.¹¹ Bu çok sesli dil ortamı, Kur’ân’ın yedi harf üzere

⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ‘ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 1: 8–10.

⁹ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1987), 1: 164.

¹⁰ Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Neccâr vd. (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1: 145; 2: 132.

¹¹ Sîbeveyh. *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1982), 1: 50–55.

indirilmesiyle kendine alan bulmuş ve kıraat farklılıkları, bu lehçe çeşitliliğinin en somut göstergelerinden biri hâline gelmiştir.

Kıraatlerde görülen bazı farklar, doğrudan lehçeler arası farklılıklarla ilişkilidir. Örneğin “tettehirne” (تَطَّهَّرْنَ) ve “yattahhirne” (يَطَّهَّرْنَ) gibi formlar arasındaki fark, fiilin yapı bakımından farklı kabile lehçelerinde nasıl çekimlendiğine dair bir örnek teşkil eder.¹² Aynı şekilde bazı kabilelerin cer ve nasb edatlarında yaptığı değişiklikler, kıraatlerdeki i‘rab farklılıklarının temelini oluşturur.

Yine “ma‘ûn” (الْمَاعُونِ) kelimesinin farklı kıraatlerde anlam alanının genişletilmesi, bazı kabilelerde bu kelimenin kullanıldığı anlam sahasıyla ilişkilidir.¹³ Kıraat farklılıkları sadece ses düzeyinde değil, anlam alanında da bu lehçesel farklılıkları taşır.

Dilciler, kıraatlerin Arap lehçeleriyle olan ilişkisini açıklarken, bu farklılıkların rivayetle sabit olması kadar lugavî bakımdan makul olmasına da dikkat etmişlerdir. Sîbeveyh, Halîl b. Ahmed ve daha sonra Zemahşerî gibi dil âlimleri, kıraatlerde yer alan bazı ifadeleri lehçelere nispetle meşrulaştırmış veya reddetmiştir.¹⁴ Bu, kıraat ilminin dil bilimleriyle doğrudan iç içe geçtiğini ve Arap dili olmaksızın tam anlamıyla kavranamayacağını göstermektedir.

Kıraatlerdeki lehçesel çeşitlilik, Kur’ân’ın evrensel mesajını farklı kabilelerin anlam dünyasına uygun biçimde ulaştırma amacı taşıdığı gibi, Arap dilinin tarihî fonolojisi ve morfolojisi açısından da paha biçilmez bir veri kaynağı sunmaktadır.

¹² Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi ‘u’l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü’l-Ma‘ârif, 2000), 1: 335.

¹³ Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 2009), “ma‘ûn” md.

¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1998), 1: 38;.

2.2. Nahiv ve Sarf Açısından Kıraatler

Kıraatlerde görülen farklılıklar sadece ses ve lehçe düzeyinde kalmaz; aynı zamanda nahiv ve sarf açısından da dikkat çekici bir çeşitlilik arz eder. Bu farklılıklar, kimi zaman cümle içindeki i‘rab durumlarına, kimi zaman da fiil çekimlerine, zamir kullanımlarına ve isimlerin çoğul formlarına yansımaktadır. Bu bağlamda kıraatler, Arap dilinin sentaktik ve morfolojik sınırlarını belirlemede eşsiz bir veri tabanı sunar.

Mesela Bakara suresinde geçen "لَا يَنَالُ عَدِي الظَّالِمِينَ"¹⁵ ifadesinde, “el-zâlimîn” kelimesi mef‘ûl konumundadır. Ancak bazı kıraatlerde bu kelimenin “el-zâlimûne” şeklinde raf‘ okunması, nahiv açısından fail olma ihtimaliyle ilişkilendirilmiştir.¹⁶ Bu tür örnekler, anlamı doğrudan etkileyebilen i‘rab farklılıklarının kıraatler aracılığıyla nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Benzer şekilde sarfî açıdan da kıraatler dikkat çekici varyasyonlar içerir. Örneğin Yusuf suresinde geçen “وَاسْتَبَقَا الْبَابَ”¹⁷ ifadesinde “istabeqâ” fiili çift özneyle gelmiştir. Ancak bazı kıraatlerde “istabqâ” şeklinde farklı bir formda yer alması, fiilin türev yapısı ve çatısı açısından sarfî incelemeye konu olmuştur.¹⁸

Ayrıca fiil kipleri ve zamir çekimleri de kıraatlerde çeşitlilik göstermektedir. Meselâ “نَقْتَلُهُ” yerine “yuqtal” (يُقْتَلُ) gibi farklı yapıların kullanılması hem anlam hem de cümle içi işlev bakımından farklı dilsel yorumlara yol açar.¹⁹

¹⁵ Bakara 2/124.

¹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1982), 2: 77.

¹⁷ Yusuf 12/25.

¹⁸ Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 2000), 13: 88.

¹⁹ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984), 6: 144.

Klasik Arap dilcileri, kıraatlerdeki nahvî-sarfî çeşitliliği değerlendirirken, çoğu zaman bu farklılıkları Arap gramer sistemine uygunluk açısından sınıflandırmışlardır. Nahivciler, bazı kıraatlerin Arap dilinde nadir ama caiz olduğunu belirtmiş; bazılarını ise garip, hatta merdûd saymışlardır.²⁰ Bu da kıraatlerin dilin kuralları içinde nasıl işlediğini ve kıraat ilminin dil bilimleriyle ne denli iç içe olduğunu ortaya koyar.

Sonuç olarak, kıraatlerdeki nahiv ve sarf farklılıkları, sadece tecvidle sınırlı bir mesele olmayıp; Arap dilinin işleyiş mekanizmasına dair tarihî ve teorik bilgi sunan önemli göstergelerdir.

2.3. Belâgat ve Mânâ Farklılıkları

Kıraatlerdeki farklılıklar yalnızca ses, yapı veya gramer düzleminde değil, aynı zamanda mânâ ve belâgat düzeyinde de çeşitlilik arz etmektedir. Bu çeşitlilik, Kur’ân’ın edebî mucizeliğini ve çok katmanlı anlam yapısını besleyen temel kaynaklardan biri olmuştur. Nitekim farklı kıraatler, aynı ayetin farklı yönlerini öne çıkararak Kur’ân’daki mesaj zenginliğini gözler önüne serer.²¹

Örneğin Fâtiha Sûresi’ndeki “Mâliki yevmi’-d-dîn” (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ)²² ifadesi, bazı kıraatlerde “Meliki yevmi’-d-dîn” (din gününün hükümranı) şeklinde okunmuştur.²³ “Mâlik” lafzı daha çok mülkiyet ve sahiplik anlamına gelirken, “Melik” kelimesi yönetsel otorite ve mutlak egemenlik çağrışımı taşır. Bu iki kıraat hem anlam hem de ifade düzeyinde Kur’ân’ın içerdiği ilâhî tasarrufun farklı boyutlarını yansıtır.

Benzer şekilde Âl-i İmrân da geçen “kethîrun min en-nebiyyîne, كَثِيرٌ مِنَ النَّبِيِّينَ”²⁴ kıraati ile “kethîrun min en-nebiyyîne” arasındaki fark,

²⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 167; Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 190.

²¹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Atfîş (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1964), 1: 116.

²² Fâtiha Sûresi, 1/4.

²³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, I, 43.

²⁴ Âl-i İmrân 3/146.

mânânın fail ile mef'ûl arasında gidip gelmesine neden olur.²⁵ Bu farklılıklar hem anlam yönlendirmesi hem de belâgat açısından önemli sonuçlar doğurur.

Bazı kıraat farkları ise anlamın inceliklerine işaret eder. Tâhâ suresinde geçen “lâ te’huz bi lihyetî ve lâ bi re’sî”²⁶ (لا تأخذ بلحيتي ولا برأسي) ayetinde “bi” edatının tekrar edilmesi, bazı kıraatlerde hafzedilmiş olarak yer alır.²⁷ Edatın tekrar edilmesi, belâgat açısından vurgu oluştururken, hazfî ise ifadenin akıcılığına katkı sunar. Her iki tercih de Arap belâgatında kabul gören ve farklı amaçlara hizmet eden söylem biçimleridir.

Dilciler ve belâgatçılar, kıraatlerin bu anlam katmanlarını incelerken, lafzî çeşitliliğin aynı zamanda Kur’ân’ın i‘câzî yönüne hizmet ettiğini ifade etmişlerdir. Bezzâzî ve Zemahşerî gibi müfessirler, kıraat farklılıklarının tefsirî açılımlara zemin sunduğunu ve her bir okuyuşun ayrı bir mana derinliği sunduğunu belirtmişlerdir.²⁸

Sonuç olarak kıraatler, sadece telaffuz ve gramerle sınırlı değil, aynı zamanda Arap dilinin retorik gücünü yansıtan ve Kur’ân’ın mânâ zenginliğini besleyen temel kaynaklardır. Bu yönüyle kıraat ilmi, Arap belâgatıyla iç içe geçmiş bir yorum alanı olarak karşımıza çıkar.²⁹

3. Tarihsel Süreçte Arap Dilcilerinin Kıraatlere Yaklaşımı

Arap dili tarihi boyunca, özellikle klasik dönem dilcileri için Kur’ân kıraatleri, yalnızca kutsal bir rivayet zinciri değil, aynı zamanda dilsel bir otorite ve norm kaynağı olarak görülmüştür. Erken dönem nahiv ve lugat âlimleri, kıraatlerde karşılaşılan lafızların Arapçanın saf ve fasih

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 396.

²⁶ Tâhâ 20/94.

²⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 118.

²⁸ Bezzâzî, Ahmed b. Ali. *Menârü'l-Hudâ fî Beyâni'l-Vukûf ve'l-İbtidâ*, thk. Muhammed Sâlih el-Mücâvir (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1987), 75.

²⁹ İsmail Güler, “İbn Hâleveyh’in Gramer Açısından Tartışmalı Kur’ân Kıraatlarına Yaklaşımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX (2000), 401-408.

örnekleri olduğuna inanmış; bu sebeple kıraatleri, dilin kurallarını belirlemede temel referanslar arasında değerlendirmişlerdir¹. Özellikle Basra ve Kûfe dil ekolleri, kıraatleri gramatik tartışmalarında sıkça delil olarak kullanmış ve nahiv kaidelerinin inşasında onlardan istifade etmiştir².

Sîbeveyh, el-Kitâb adlı eserinde kıraatlerden örnekler vererek Arap dilinin i'rab, fiil çekimleri ve cümle yapısı konularında sistematik açıklamalar sunmuş; bu örneklerin pek çoğu, kıraatlerdeki dilsel varyasyonlar üzerinden şekillenmiştir³. Aynı şekilde Halîl b. Ahmed ve el-Kisâî gibi dilciler de kıraatleri, Arapçanın kabilevi lehçe farklılıklarını ve fonetik zenginliklerini anlama noktasında birinci elden malzeme olarak görmüşlerdir.³⁰

Ancak zamanla kıraatlere yönelik yaklaşım, yalnızca kabullenici bir zeminde kalmamış; eleştirel ve seçici bir tavır da gelişmeye başlamıştır. Nahiv ve lugat âlimleri, bazı kıraatleri nahiv kaidelerine uygunluk açısından tartışmış, dilin genel ölçülerine ve kaidelerine aykırı görülen kıraatleri eleştiriye tâbi tutmuşlardır.³¹ Özellikle zayıf kıraatler (şâz kıraatler) kategorisine giren bazı okuma biçimleri, sened zinciri ne kadar sağlam olursa olsun, dilsel tutarsızlık nedeniyle reddedilmiş ya da marjinalize edilmiştir.

Dilcilerin kıraatlere yaklaşımındaki bu seçicilik, dilsel normların nasıl oluştuğuna dair önemli bir gösterge sunar. Kur'ân kıraatleri, bir yandan Arapçanın canlı ve zengin bir tezahürü olarak kabul edilirken, diğer yandan dilcilerin ilmî ölçütleri çerçevesinde kritik edilmiştir⁷. Bu durum, hem Kur'ân metninin lafzî çeşitliliği ile dil kuralları arasındaki hassas dengeyi, hem de Arap dilciliğinin metodolojik derinliğini gözler önüne sermektedir.

³⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselâm Harûn, Mısır: Dârü'l-Maârif, 1988, c. 1, s. 30-35.

³¹ Al-Nassir, Ayyad, *Sibawayh the Phonologist*, Kegan Paul International, 1993, s. 78-80.

Öte yandan, tefsir ve belâgat âlimleri, kıraatlerdeki mânâ çeşitliliğine odaklanmış ve bu varyantlar üzerinden zengin yorumlar geliştirmişlerdir. Müfessirler, farklı kıraatlerin sunduğu anlam katmanlarını tefsirlerde genişleterek, Kur'ân'ın çok boyutlu anlam dünyasına ışık tutmuşlardır.³²

Sonuç olarak, tarihsel süreçte Arap dilcilerinin kıraatlere yaklaşımı, yalnızca bir rivayet aktarımı meselesi değil, aynı zamanda ilmî eleştiri, metodolojik titizlik ve dilsel analiz süreci olarak şekillenmiş; bu süreç, Arap dil ilimlerinin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır.

3.1. Kıraatler ve Dil Otoritesi

İlk dönem Arap dilcileri, Kur'ân kıraatlerini sadece dinî metin okumaları olarak değil, aynı zamanda dilsel birer “hüccet” (delil) olarak değerlendirmişlerdir. Nahiv ve sarf kurallarının ispatında kıraatleri birincil kaynaklar arasında gören bu yaklaşım, dönemin dil anlayışının hem metinsel hem de toplumsal meşruiyet temellerine ışık tutar.³³

Örneğin, Sîbeveyh, el-Kisâî ve Halîl b. Ahmed gibi erken dönem dil otoriteleri, kıraatlerdeki dilsel varyasyonları titizlikle analiz etmiş ve bu varyasyonların Arap kabilelerinden muteber rivayetlerle aktarıldığı sürece geçerli kabul edilebileceğini savunmuşlardır³⁴. Burada dikkat çekici nokta, kıraatlerin yalnızca norm belirleyici (yani kural koyucu) değil, aynı zamanda istisnaları ve farklılıkları açıklayıcı bir işleve de sahip olduğunun kabul edilmesidir. Başka bir deyişle, bir dil kuralının genel geçerliği sorgulandığında, kıraatlerde yer alan istisnai örnekler bu kuralın

³² Ibn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, c. 1, s. 14.

³³ Versteegh, Kees, *The Arabic Language*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997, s. 45-47.

³⁴ Carter, Michael G., Sibawayhi, London: I.B. Tauris, 2004, s. 88-91.

sınırlarını genişletme veya yeniden tanımlama yönünde kullanılabilmiştir.³⁵

Bu yaklaşım hem Arap dilinin tarihî esnekliğini hem de kıraatlerin dil içindeki otorite konumunu anlamak açısından önemli ipuçları sunar. Bu noktada birkaç öneri geliştirilebilir:

- Teorik bağlamda: Kıraatlerin nahiv ve sarf kuramlarına etkisi yalnızca örneklem düzeyinde kalmamış, aynı zamanda kuramsal açıklamalara da yön vermiştir. Modern dilbilimsel teoriler açısından bu etkileşim, metin temelli dil otoritesi anlayışıyla karşılaştırılmalı olarak analiz edilebilir.
- Sosyodilbilimsel bağlamda: Kıraatlerin kabile kökenli varyasyonlar üzerinden muteber sayılması, dilsel otoritenin yalnızca metinlere değil, aynı zamanda toplumsal meşruiyete dayandığını göstermektedir. Bu noktada, Arap yarımadasındaki kabile yapısının dil üzerindeki etkisi daha ayrıntılı incelenebilir.
- Pedagojik bağlamda: Kıraatlerin dil öğretimindeki rolü, klasik dönemden günümüze nasıl değişmiştir? Bugün nahiv veya sarf öğretiminde kıraatlere ne derece başvurulmaktadır? Bu sorular, klasik otoritenin modern pedagojik pratiklere etkisini sorgulamak için bir çerçeve sunar.

3.2. Kıraatlerin Tasnifi ve Eleştirisi

Kur'ân kıraatleri, tarihsel süreç içinde sadece rivayet aktarımları olarak kalmamış; aynı zamanda belirli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Genel anlamda kıraatler, meşhur, şâz ve müterâdif kategorilerine ayrılmıştır. Bu tasnif hem rivayet zincirinin sağlamlığına hem de dilsel ve fikhî anlamdaki kabulüne dayanır. Özellikle şâz kıraatler hem dilciler hem

³⁵ Süyûtî, Celâlüddîn. *El-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, s. 55-58.

müfessirler hem de fıkıh âlimleri tarafından daha eleştirel bir gözle incelenmiştir.³⁶

Nahivciler ve lugat âlimleri, şâz kıraatleri dil kuralları ve kıyas prensipleri açısından tartışmaya açmışlardır. Şayet bir kıraat, Arap dilinin genel gramer yapısına veya bilinen lugavî kurallarına aykırılık arz ediyorsa, nahivciler bu kıraatleri zayıf kabul etmiş, hatta bazı durumlarda tamamen reddetmişlerdir.³⁷ Bu yaklaşım, sadece metnin rivayet boyutunu değil, aynı zamanda dilsel tutarlılığını da merkeze alan bir inceleme anlayışını ortaya koymuştur.

Örneğin, Cürçânî (ö. 816/1413) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) gibi müfessir-nahivciler, kıraatlerin kabulü ve yorumlanması konusunda çift yönlü bir kriter benimsemişlerdir. Onlara göre bir kıraat ancak hem sahih bir rivayet zinciriyle (sened) ulaşmalı hem de Arap dilinin genel kurallarıyla uyumlu olmalıdır.³⁸ Bu ikili ölçüt, rivayet açısından güçlü olan ancak dilsel açıdan aykırı sayılan kıraatlerin kullanımını sınırlamış ve metnin tefsirinde, dilsel anlamda en güçlü okunuşların merkeze alınmasına yol açmıştır.

Ayrıca, nahivciler ve lugat âlimleri şâz kıraatleri sadece reddetmekle kalmamış, bunlardan dilsel ve edebî tahlillerde birer istisna veya ilginç örnek olarak da yararlanmışlardır.³⁹ Yani şâz kıraatler, her zaman mutlak olarak reddedilmemiş; bazen kural dışı unsurları açıklamak, bazen de dildeki zenginliği ve çeşitliliği göstermek amacıyla kullanılmıştır.

³⁶ Abdülhâdî el-Fazlî, *el-Ğırâ'âtü'l-Ğur'âniyye*, Beyrut 1985, 27 vd., 94, 113 vd.

³⁷ Owens, Jonathan. *Arapçanın Dilsel Tarihi*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 149-152.

³⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî. *El-Bahru'l-Muhît*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1993, c. 1, s. 45-48.

³⁹ Süyûtî, Celâlüddîn. *El-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, s. 55-58.

Bu çerçevede şu öneriler geliştirilebilir:

- Tarihî bağlamda: Kıraat tasniflerinin oluşum süreci, erken dönemden itibaren rivayetlerin hangi kriterlerle değerlendirildiğine ışık tutar. Bu sürecin detaylı incelenmesi, Arap dil ilimlerinin metodolojik gelişimini anlamak açısından önemlidir.
- Dilbilimsel bağlamda: Şâz kıraatlerin dil kurallarına aykırılığı konusu, modern linguistik perspektiften yeniden değerlendirilebilir. Hangi varyasyonların sistematik, hangilerinin gerçekten istisna olduğu dilbilimsel araçlarla tespit edilebilir.
- Tefsirî bağlamda: Müfessirlerin kıraat tercihlerinde dilsel uygunluk ve rivayet güvenilirliği arasındaki dengeyi nasıl kurdukları, özellikle Cürçânî ve Ebû Hayyân gibi figürler üzerinden örneklendirilebilir. Bu, kıraatlerin sadece dil değil, anlam ve yorum katmanlarına etkisini de tartışmaya açar.⁴⁰

3.3. Nahiv Ekolleri ve Kıraatlere Yaklaşım

Nahiv ilminin klasik dönemdeki iki büyük merkezi olan Basra ve Kûfe ekolleri, Arap dili meselelerine yaklaşımlarında belirgin yönetsel farklar sergilemişlerdir. Bu farklılıklar yalnızca dil kuralları ve teorik yaklaşımlarda değil, aynı zamanda kıraatlerin değerlendirilmesi ve kabul edilmesi konularında da kendini göstermiştir.

Basra ekolü, dil analizinde kıyas ve mantıkî düzenlemelere önem veren, dilde kuralların ve genellemelerin peşine düşen bir yaklaşıma sahipti. Bu ekole göre dilde istisnalar, genellemelere zarar verebileceği için oldukça sınırlı tutulmalıydı. Dolayısıyla, kıraatler arasındaki farklılıklar da kıyas prensipleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve kurallar dışında kalan okuyuşlar çoğunlukla zayıf veya geçersiz sayılmıştır.⁴¹

⁴⁰ Al-Azami, Muhammed Mustafa. *Kur'ân Metninin Tarihi*. Leicester: UK Islamic Academy, 2003, s. 220-225.

⁴¹ Carter, Michael G. *Sıbeveyh: Arap Gramerinin Kurucusu*. Çev. Mehmet Özdemir. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Sîbeveyh ve Halîl b. Ahmed gibi Basralı âlimler, nahiv kurallarının şekillendirilmesinde kıyas yöntemini temel almışlardır.⁴²

Kûfe ekolü ise, dilde semâî (rivayet temelli, duyulmuş) delillerin ve özellikle şiir, atasözleri ve kıraatler gibi örneklerin birincil önem taşıdığını savunmuştur. Kûfelilere göre bir dil unsurunun meşruiyeti, onun ne kadar yaygın olduğundan ziyade muteber kaynaklardan rivayet edilip edilmediğine bağlıdır. Bu nedenle Kûfeliler, Basralıların kıyas dışı kabul ettiği bazı kıraatleri, sahih rivayet zincirlerine sahip oldukları sürece geçerli görmüşlerdir. Özellikle el-Kisâî, Kûfe ekolünün önde gelen temsilcisi olarak, kıraatlerdeki rivayet temelli yaklaşıma katkıda bulunmuştur⁴³.

Bu yönetsel ayırım, kıraatlerdeki bazı tartışmalı okuyuşların kabul veya reddinde belirleyici bir rol oynamıştır. Mesela, Kûfeliler, dil kurallarına aykırı gibi görünen, ancak güvenilir rivayet zincirleriyle aktarılan bazı kıraatleri meşru kabul ederken; Basralılar, bu tür okuyuşları kıyas prensipleri açısından zayıf veya hatalı görmüşlerdir. Bu durum, nahiv ekolleri arasındaki teorik farkların somut metin analizlerine ve Kur'ân kıraatlerinin dilsel ve tefsirî yorumlarına kadar yansıdığını göstermektedir.

Bu bağlamda dikkat çekici olan, her iki ekolün de Arap dili mirasına katkıda bulunmuş ve nahiv kurallarının oluşum sürecinde kıraatleri tartışma zeminine çekmiş olmalarıdır. Sonuçta, Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki bu yaklaşım farkı, yalnızca dil kuramında değil, Kur'ân metninin dilsel ve tefsirî yorumlarında da etkili olmuş; sonraki yüzyıllarda dil tartışmalarına metodolojik bir temel sağlamıştır⁴⁴.

⁴² Gilliot, Claude. “Tefsir ve Dilbilim: es-Serhâsî (ö. 427/1035) Örneği”. *Arabica* 44/4 (1997), 511-530.

⁴³ Suyûtî, Celâlüddîn. *El-İktirâh fî Usûli 'n-Nahv*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.

⁴⁴ Versteegh, Kees. *Arap Dili Tarihi*. Çev. Şükrü Akalın. Ankara: TDK Yayınları, 2002.

3.4. Dilciler ve Tefsir Geleneği Bağlamında Kıraatler

Klasik müfessirlerin önemli bir kısmı aynı zamanda nahiv ve lugat âlimi oldukları için, kıraatleri yalnızca gramatik bir mesele olarak değil, aynı zamanda tefsirî bir araç olarak da değerlendirmişlerdir.⁴⁵ Özellikle Zemahşerî, İbn Âşûr ve Fahreddîn er-Râzî gibi isimler, kıraatlerin farklı okuyuş biçimlerinin metin anlamını nasıl etkilediğine dair kapsamlı analizler sunmuşlardır.⁴⁶ Bu müfessirler, kıraatlerin yalnızca lafız düzeyindeki varyasyonlarına değil, aynı zamanda anlam dünyasına ve yoruma olan katkılarına da dikkat çekmişlerdir.

Mesela, Zemahşerî, *el-Keşşâf* adlı tefsirinde kıraatler üzerinden yaptığı yorumlarda nahiv ve belâgat kurallarını bir araya getirerek hem gramatik hem estetik boyutları vurgulamıştır.⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr* adlı eserinde farklı kıraatlerin tefsire etkisini modern anlamda eleştirel bir gözle inceleyerek, her okuyuşun anlam üretme potansiyelini tartışmıştır.⁴⁸ Râzî ise *Mefâtihu'l-Ğayb* tefsirinde, kıraatleri hem rivayet hem akıl süzgecinden geçirerek, onların dilsel dayanakları kadar anlam zenginliklerini de irdelemiştir.⁴⁹

Böylece kıraat ilmi, yalnızca dilin kurallarını belirleyen bir referans olmaktan çıkarak, anlamın, yorumun ve tefsirin de merkezinde yer alan çok katmanlı bir bilgi alanı hâline gelmiştir. Bu durum, klasik İslâm bilim

⁴⁵ Rippin, Andrew. *Kuran'ın Tefsiri ve Tefsir Geleneği*. Çev. Hasan Karaca. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s. 110-115.

⁴⁶ Ayoub, Mahmoud M. *Kur'an'ın Tefsirinde Anlam*. Çev. Mehmet Akif Koç. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 95-100.

⁴⁷ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *El-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, c. 1, s. 25-30.

⁴⁸ Fahreddîn er-Râzî. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981, c. 1, s. 50-55.

⁴⁹ İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisyye li'n-Neşr, 1984, c. 1, s. 40-45.

geleneğinde dil ilimlerinin tefsirle iç içe geçtiğini ve kıraatlerin bu iç içelikte kritik bir rol oynadığını ortaya koyar.⁵⁰

4. Kıraatlerin Arap Dilinin Gelişimine Katkısı

Kur'ân kıraatleri, Arap dili açısından yalnızca kutsal bir metnin doğru okunmasını sağlayan gelenekler bütünü değildir; aynı zamanda Arapçanın tarihî gelişimini etkileyen, onu şekillendiren ve dil ilimlerine geniş bir malzeme sunan önemli bir yapıdadır. Kıraatler, hem dilin normatif yapısının — yani nahiv, sarf ve lehçe unsurlarının — tespitinde hem de anlam dünyasının genişletilmesinde etkili olmuşlardır.

Özellikle farklı kıraatlerin ortaya koyduğu lehçe varyasyonları, dilcilerin Arap kabilelerinin söyleyiş farklılıklarını belgelemelerine ve bu varyasyonları dil kurallarına dâhil etmelerine imkân tanımıştır. Mesela Basra ekolünden Sîbeveyh, kıraatlerde geçen nadir gramatik yapıları inceleyerek Arapça nahiv teorisinin şekillenmesine katkı sağlamış, Kûfe ekolünden el-Kisâî ise kıraatlerdeki ses değişimlerini sarf ilminde birer delil olarak kullanmıştır.⁵¹

Bunun yanında, kıraatler sadece dil kuralları için değil, anlam katmanlarının zenginleşmesi için de önemli bir kaynak olmuştur. Aynı ayetin farklı kıraatlerde farklı anlamlara kapı aralaması, müfessirlerin ve dilcilerin hem semantik hem pragmatik çözümler yapmasına neden olmuştur. Bu durum, Arapçanın esneklik ve zenginliğini artırmış; kıraatleri, Arap dilinin canlı ve gelişen bir varlık olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur.

⁵⁰ Reynolds, Gabriel Said. *Kur'ân ve Tefsir Tarihi*. Çev. İbrahim Halil Üçer. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s. 220-225.

⁵¹ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, s. 60-65.

4.1. Kıraatlerin Nahiv İlminin Doğuşuna Katkısı

Nahiv ilmi, İslâmî ilimlerin erken dönemlerinde Kur'ân metninin doğru anlaşılması ve doğru okunması ihtiyacına dayalı olarak ortaya çıkmıştır.⁵² Çünkü Kur'ân, sadece bir ibadet metni değil, aynı zamanda Arap dilinin en güçlü otoritesidir ve onda yer alan ifadeler hem dini hem de dilsel açıdan titizlikle incelenmiştir.⁵³

Kur'ân metninde yer alan farklı kıraatlerde karşılaşılan i'rab (kelimelerin cümle içindeki gramatik durumları) çeşitlilikleri, nahiv kurallarının tesisinde önemli bir veri kaynağı olmuştur. Mesela bir kıraatte fail konumunda olan bir kelimenin başka bir kıraatte mef'ûl (nesne) konumunda kullanılması, nahiv âlimlerinin bu yapıların gramer açısından gerekçelerini sorgulamalarına yol açmıştır.⁵⁴

Öncü nahiv âlimlerinden Sîbeveyh, el-Kisâ'î ve Halîl b. Ahmed gibi isimler, kıraatlerdeki farklılıkları sadece birer rivayet olarak görmekle kalmamış; bunlardan yola çıkarak Arap dilindeki irabî ihtimalleri sınıflandırmış ve nahiv kurallarını sistemleştirmişlerdir. Örneğin, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri, kıraatlerden örneklerle doludur ve burada geçen farklı fiil çekimleri, isim tamlamaları, mebnî ve mu'rab kelime yapıları gibi unsurlar, onun nahiv teorisinin kıraatler olmadan eksik kalacağını açıkça gösterir.⁵⁵

Ayrıca kıraatler, nahiv ilminin sadece normatif (kuralcı) yönünü değil, istisnalar ve şaz (nadir) yapıların incelenmesini de teşvik etmiştir. Kimi zaman bir kıraatin kabul edilmesi ya da reddi, sadece rivayet zincirine değil, aynı zamanda o ifadenin nahiv kaidelerine uygun olup olmamasına göre değerlendirilmiştir. Mesela Basralı dilciler, kıyasa aykırı

⁵² Kees Versteegh, *Arap Dili Tarihi*, çev. Şükrü Akalın, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 90-95.

⁵³ Mustafa Özkan, *Arap Dili ve Belâgatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 45-50.

⁵⁴ Halîl İbrahim Bülbül, *Arap Dili Gramerinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 65-70.

⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselâm Harûn, Kahire: Dârü'l-Cil, 1988, c. 1, s. 20-25.

olan bazı kıraatleri eleştirirken; Kûfeli dilciler, bu kıraatleri Arap lehçelerinin zenginliği ve rivayet sahilliği açısından savunmuşlardır.⁵⁶

4.2. Sarf ve Fiil Yapılarının Zenginleşmesine Etkisi

Kur'ân kıraatlerinde geçen farklı fiil yapıları ve çekimleri, sarf ilminin kapsamını genişletmiş; fiillerin türevleniş biçimlerine ve kalıplarına dair örneklerin çoğalmasına önemli katkı sağlamıştır. Özellikle “istif’âl” (*istaf’ale*), “tefa‘‘ul” (*tefa‘‘ala*), “infi‘âl” (*infe‘ala*) gibi bablarda (fiil kalıplarında) kıraatlerde rastlanan fiil varyasyonları, sadece sarf ilminin örnek havuzunu zenginleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Arapçanın fiil sistemi üzerine yapılan teorik tartışmalara da yön vermiştir.⁵⁷

Klasik sarf kitaplarında, bu kıraat örnekleri sıklıkla alıntılanmış; fiillerin türevleniş biçimleri, anlam genişlemeleri ve semantik nüansları açıklanırken kıraatlerdeki kullanımlara referans yapılmıştır. Örneğin, “istagfara” (*bağışlanma dilemek*) fiilinin kıraatlerdeki kullanımı, “gafara” (*bağışlamak*) fiilinden türemiş bir form olarak analiz edilmiştir. Bu, kıraatlerin yalnızca fonetik veya telaffuz farklılığı olmadığını, aksine Arapçanın fiil sistemine ve kök-türev ilişkisine dair zengin bir veri sunduğunu göstermektedir.

Ayrıca kıraatler, sarf kurallarındaki istisnaların ve nadir yapıların tespit edilmesine de imkân tanımıştır. Bazı kıraatlerde karşılaşılan nadir fiil kalıpları, sarf ilminin yalnızca normatif yönünü değil, istisna ve lehçe farklılıkları gibi unsurlarını da ortaya çıkarmıştır. Mesela “ef’al” babındaki bazı fiillerin “fe‘‘ala” veya “fa‘‘ala” kalıplarındaki alternatif kullanımları, dilcilerin bu yapıların anlam ve işlevsel farklarını tartışmasına neden olmuştur.⁵⁸

⁵⁶ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, s. 70-75.

⁵⁷ Mustafa Özkan, *Arap Dili ve Belâgatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 60-65.

⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselâm Harûn, Kahire: Dârü'l-Cîl, 1988, c. 1, s. 45-50.

4.3. Lügat ve Söz Varlığının Belirlenmesindeki Rolü

Arap sözlükçülüğü (lugat ilmi), Kur'ân kıraatlerinde yer alan kelimeler sayesinde önemli ölçüde genişlemiş ve derinleşmiştir. Özellikle nadiren kullanılan veya sadece belirli Arap kabilelerinde bilinen bazı kelimeler, Kur'ân kıraatleri vasıtasıyla rivayet edilmiş ve lugat eserlerine dahil edilerek dilin arkaik ve marjinal kelime hazinesi kayıt altına alınmıştır.⁵⁹

Kıraatler, Arap dilinin söz varlığına dair tarihî bir panorama sunmakla kalmamış; aynı zamanda anlam zenginliğinin ve semantik nüansların da ortaya çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ında, İbn Fâris'in *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*'sında ve Ezherî'nin *Tehzibu'l-Luğa*'sında, kıraatlerde geçen nadir kelimelere yapılan atıflar, bu kelimelerin anlamlarının açıklanması ve kökenlerinin izahı açısından dikkate değerdir.⁶⁰

Örneğin, sadece belirli bir kıraatte geçen bir kelimenin anlamı lugatçı tarafından açıklanırken, o kelimenin hangi kabileye ait olduğu, hangi lehçede kullanıldığı ve nasıl bir anlam çerçevesinde yer aldığı detaylı biçimde belirtilmiştir. Bu durum hem dilin lehçe çeşitliliğine hem de tarihî kelime dağarcığının korunmasına katkı sağlamıştır.⁶¹

Ayrıca kıraatler, eş anlamlılık ve çokanlamlılık (müşterek lafız) gibi meselelerde de lugat çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Bir kelimenin birden fazla kıraatte farklı telaffuz veya anlamlarla ortaya çıkması, lugat âlimlerinin bu çokanlamlılık durumlarını çözümlemesine yardımcı olmuş ve kelime analizlerine açıklık getirmiştir.⁶² Böylece kıraatler, Arap dilinin

⁵⁹ Mustafa Özkan, *Arap Dili ve Belâgatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 90-95.

⁶⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 2000, s. 20-25.

⁶¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979, c. 1, s. 30-35.

⁶² Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, c. 1, s. 40-45.

sadece gramer ve morfoloji alanlarında değil, aynı zamanda söz varlığının tespiti ve korunmasında da belirleyici bir rol üstlenmiştir.

4.4. Belâgat ve Tefsir Yorumlarını Zenginleştirilmesi

Kur’ân kıraatlerinin sunduğu mânâ katmanları, sadece dilsel zenginlik değil; aynı zamanda tefsir ve belâgat açısından da çok yönlü bir yorum çeşitliliği sağlamıştır.⁶³ Klasik müfessirler, aynı ayetin farklı kıraatlerini dikkate alarak ayetin anlam alanını genişletmiş, bazen bir kıraat ile diğerini karşılaştırarak mana inceliklerini ortaya koymuşlardır.⁶⁴

Örneğin, Fâtiha Suresi 4. ayette geçen “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ” ve “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ” kıraatleri, müfessirlerin dikkatini çeken temel örneklerden biridir.⁶⁵ “Mâlik” kıraati Allah’ın kıyamet gününün sahibi olduğunu vurgularken; “melik” kıraati O’nun kıyamet günündeki hükümdarlığını ve mutlak yönetim gücünü öne çıkarır.⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, bu iki kıraat üzerinden Allah’ın hem mülkün sahibi hem de yönetici hükümdar oluşunu birleştiren derin tefsir yorumları yapmıştır.

Belâgat açısından bakıldığında, kıraat farklılıkları hem lafzî hem de mânevî güzelliklerin açıklanmasında bir zemin teşkil eder.⁶⁷ Örneğin, Bakara Suresi 2/2’de geçen “لَا رَيْبَ فِيهِ” ifadesinin bir kıraatte haber, başka bir kıraatte nehiy anlamına gelmesi, lafzî belâgat sanatlarının (özellikle çok anlamlılık ve ihtimal sanatı) örneklerinden biridir.⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf* adlı tefsirinde bu türden kıraat farklılıklarını derinlemesine analiz ederek Kur’ân’daki edebî sanatları gözler önüne sermiştir.⁶⁹

⁶³ Ahmed Süleyman, *Kur’an’da Belâgat Sanatları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 60-65.

⁶⁴ Hussein Abdul-Raof, *Exploring the Qur’an*, London: Routledge, 2003, s. 155-160.

⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dârü’l-Ma’rifa, 1987, c. 1, s. 40-45.

⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1990, c. 1, s. 55-60.

⁶⁷ Mehmet Maksudoğlu, *Kur’ân Belâgati Üzerine İncelemeler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s. 95-100.

⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus: Dâr Sahnûn, 1984, c. 1, s. 70-75.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 50-55.

Bir diğer örnek En‘âm Suresi 141. ayette geçen “وَأْتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ” kıraatinde, “hak” kelimesinin kıraate bağlı olarak zekât, sadaka veya fakir hakkı anlamlarına işaret etmesi, tefsir ve belâgat tartışmalarını zenginleştirmiştir.⁷⁰ Müfessirler bu kıraat farklılıklarını, hem hukuki hem ahlaki anlamlar çıkarma noktasında kullanmışlardır.⁷¹

Yine Kehf Suresi 79. ayette geçen “وَكَانَ زُرَّاءَهُمْ مَلَائِكٌ” ifadesinin bir kıraatte “verâehum”, bir diğer kıraatte “emâmahum” olarak okunması, anlatılan kıssanın coğrafi yönlendirmesini ve dolayısıyla mesajını değiştiren bir unsurdur. Bu da kıraatlerin, sadece lafzî düzlemde değil, anlatsal bağlamda da önemli etkileri olduğunu gösterir.

Belâgat ve tefsir geleneğinde kıraatlerin bu zenginlikleri hem klasik müfessirlerin hem de edebiyatçıların Kur‘ân‘ı bir “kelâm mucizesi” olarak görmelerinde önemli rol oynamıştır. Kıraatler, Kur‘ân‘daki mana ve üslup çeşitliliğini arttırarak metni hem estetik hem içerik açısından daha derin ve katmanlı hâle getirmiştir.⁷²

5. Modern Dilbilimsel Perspektiften Kıraatler

Modern Modern dilbilim, dili yalnızca sabit ve değişmez kurallar bütününden ibaret bir sistem olarak değil; toplumsal, tarihî ve psikolojik etkenlerle sürekli dönüşen dinamik bir yapı olarak ele alır. Bu yaklaşım, dilin kullanım bağlamlarına göre farklılaşabileceğini, tarihsel süreç içerisinde çeşitlenebileceğini ve konuşurlar arasındaki etkileşimle yeniden şekillenebileceğini kabul eder. Bu çerçeveden bakıldığında kıraat farklılıkları, klasik literatürde daha çok tecvid, rivayet ve sened açısından ele alınmış olsa da çağdaş dilbilimin ilgi alanına giren çok katmanlı bir dil olgusu olarak değerlendirilebilir.

⁷⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 2001, s. 150-155.

⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, c. 2, s. 340-345.

⁷² Mahmoud M. Ayoub, *Kur'ân'ın Tefsirinde Anlam*, çev. Mehmet Akif Koç, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 140-145.

Fonetik düzeyde kıraatler, seslerin artikülasyon noktaları, ses uzunlukları, vurgu ve tonlama bakımından zengin bir veri alanı sunar. Farklı kıraatlerde ortaya çıkan ses değişimleri, Arapçanın tarihsel fonetik yapısının ve lehçe kökenlerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Morfolojik açıdan ise kıraat farklılıkları, fiil kalıpları, çoğul yapılar, zamir ekleri gibi unsurlar üzerindeki varyasyonları ortaya koyarak Arapçanın yapısal esnekliğini gösterir. Semantik düzeyde kıraatlerin sunduğu anlam çeşitliliği, kelime ve cümle yapılarının yorumsal zenginliğini artırır; bu durum özellikle tefsir ve Arap dili anlam biliminde önemli açılımlar sağlar.

Pragmatik açıdan kıraatler, sözün bağlam içinde nasıl işlediğini, anlamın bağlama göre nasıl genişlediğini veya daraldığını gösteren önemli örneklerdir. Bazı kıraat farklılıkları, hitabın muhatabına yönelik tonunu, anlatımın vurgusunu veya cümlenin işlevsel yönünü değiştirebilir. Bu da kıraatlerin sadece filolojik bir olgu değil, aynı zamanda iletişimsel ve bağlamsal bir dil fenomeni olduğunu ortaya koyar.

Bu yönleriyle kıraat farklılıkları, çağdaş dilbilimin alt disiplinleri olan fonetik, fonoloji, morfoloji, semantik, sentaks ve pragmatik açılardan bütüncül bir incelemeye imkân veren, oldukça zengin ve özgün bir araştırma alanı niteliği taşımaktadır.

5.1. Fonetik ve Fonolojik Açıdan Kıraatler

Kıraatlerdeki ses değişimleri, modern fonetik ve fonoloji açısından sistemli varyasyonlar olarak ele alınabilir. Bazı kıraatlerde tas-hîl, imalâ, kalb, idgam gibi ses olayları, fonolojik kural değişimleri ya da diyalektal farklılıklar bağlamında açıklanabilir.⁷³ Örneğin “ğafir” yerine “ğufrân” kullanımı, sesli ve sessiz yapıların dengelenmesi açısından dikkat çekicidir. Bu tür farklılıklar, tarihsel Arap lehçelerinin fonolojik haritasını çıkarmada da önemli ipuçları sunar.

⁷³ Versteegh, Kees, *The Arabic Language*, Edinburgh University Press, 1997, s. 48.

5.2. Morfolojik Farklılıklar

Kıraatlerdeki fiil çekimi, zamir kullanımı ve kelime yapılarındaki farklılıklar, morfolojik analiz açısından kıymetli örnekler sunar. Örneğin bazı kıraatlerde fiiller muzari (şimdiki zaman) yerine geçmiş zaman kalıplarında gelir; ya da çoğul-tekil farkları görülür.⁷⁴ Bu durum, dilsel türevlerin kullanımı ve yapı-seçim ilişkisini anlamada önem arz eder.

5.3. Semantik Yorum Katmanları

Kıraatler, aynı lafzın farklı biçimlerde okunmasına bağlı olarak anlamda nüanslar doğurur. Bu da semantik açıdan bir anlam çoğulluğu üretir.⁷⁵ Bazı kıraatlerde kelimenin anlamı genişlerken, bazılarında ise daha belirli ve sınırlı hale gelir. Bu özellik, Kur'ân metninin çok katmanlı anlam yapısına katkıda bulunur. Çağdaş semantik teoriler çerçevesinde bu tür varyasyonlar, bağlam temelli anlam üretimiyle ilişkilendirilir.⁷⁶

5.4. Pragmatik Yorum ve İfade Amaçları

Kıraatlerdeki anlam farklılıklarının yalnızca lafzî veya dilbilgisel bir çeşitlenme ile sınırlı olmadığı; aynı zamanda pragmatik bir boyut taşıdığı görülmektedir. Aynı ayetin farklı kıraatleri, muhataba iletilen mesajın vurgusunu, tonunu, odak noktasını veya söylem yönünü değiştirebilmektedir. Bu durum, dilin yalnızca yapısal bir unsur olmadığı; aynı zamanda iletişimsel bağlam ve söylem şartlarıyla birlikte anlam kazandığına işaret eder.

Pragmatik açıdan kıraatler, özellikle konuşur niyeti, muhatap üzerindeki etki ve bağlama göre anlamın yeniden şekillenmesi gibi temel kavramlarla doğrudan ilişkilidir. Bir kıraatte fiilin etken formda gelmesi sorumluluk veya faillîğe vurgu yaparken; aynı ayetin başka bir kıraatinde edilgen formun tercih edilmesi, eylemin faili yerine neticenin öne

⁷⁴ Al-Azzam, Bakri, "Phonological and Morphological Variants in Quranic Readings", *International Journal of Arabic Linguistics*, 2018, 6(1), s. 22.

⁷⁵ Suleiman, Yasir, *Arabic Sociolinguistics*, Routledge, 2004, s. 115.

⁷⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevkî Dayf), Kahire 1980, 11-15, 48, 53-79, 85-87.

çıkarılmasına hizmet edebilir. Bu tür farklılıklar, ayetin muhatapta uyandırdığı duygusal tonun, uyarının şiddetinin veya yönlendirici gücünün değişmesine yol açabilir.⁷⁷ Modern pragmatik teoriler çerçevesinde bakıldığında kıraatler, dilsel bir ifadenin niyet, bağlam, vurgu ve işlev yönleriyle nasıl çeşitlenebileceğini gösteren özgün örnekler sunar. Özellikle Relevance Theory, Speech Act Theory ve Discourse Analysis gibi yaklaşımlar, kıraat farklılıklarının iletişimsel işlevlerini anlamada önemli kavramsal araçlar sağlar. Bu çerçevede kıraatler hem metnin içsel anlam potansiyelini hem de muhatapla kurduğu ilişkinin niteliğini ortaya koyan pragmatik bir zenginlik sunmaktadır.

Bu nedenle kıraat farklılıkları, yalnızca dilbilgisel varyasyonlar olarak değil; aynı zamanda iletişimsel amaçları, söylem stratejilerini ve bağlama bağlı anlam inşasını ortaya koyan pragmatik göstergeler olarak değerlendirilmelidir.

5.5. Sosyodilbilimsel ve Tarihî Dilbilim Bağlamı

Kıraat farklılıkları, Arap dilinin tarihî lehçelerine dair önemli veriler sunduğu gibi, bu lehçelerin coğrafi dağılımı, kabilevi aidiyeti ve etkileşim alanları hakkında da detaylı ipuçları barındırır. Farklı kabilelerde yaygın olan fonetik veya morfolojik özelliklerin bazı kıraatlerde korunmuş olması, Arapçanın İslâm öncesi ve erken İslâm dönemindeki lehçe çeşitliliğinin izlerini günümüze taşır. Bu yönüyle kıraatler, Arap dilinin tarihsel diyalektolojisi açısından birincil nitelikte kaynak değerine sahiptir.

Sosyodilbilim bağlamında bakıldığında kıraatler, Arap toplumlarının ağız özelliklerini, bölgesel varyantlarını ve sosyal gruplar arasında ortaya çıkan dilsel tercihleri yansıtan doğal dil örnekleri niteliğindedir. Kabile yapılarının belirgin olduğu erken Arap toplumunda dil, sosyal kimliğin bir göstergesi olarak kabul edildiğinden, kıraatlerdeki farklılıklar da bu sosyal yapının dil üzerindeki etkilerini ortaya koyar. Aynı zamanda, İslâm'ın yayılmasıyla birlikte Arapçanın yeni bölgelerde

⁷⁷ Abdul-Raof, Hussein, *Quranic Stylistics*, Routledge, 2000, s. 97.

standartlaşma sürecine nasıl girdiği, hangi lehçe özelliklerinin baskın hâle geldiği ve hangilerinin rivayet yoluyla korunduğu gibi süreçler de kıraat farklılıkları üzerinden izlenebilir.

Dil tarihçiliği açısından kıraatler, Arapçanın tarihsel evrimini takip etmede eşsiz bir sözlü koruma mekanizması niteliği taşır. Yazıdan bağımsız olarak sözlü aktarım geleneğine dayanan kıraat rivayetleri, dilin çeşitli dönemlerdeki ses, biçim ve anlam özelliklerini nispeten bozulmadan muhafaza etmeyi mümkün kılmıştır. Bu durum kıraatleri hem dilbilimsel hem de filolojik araştırmalar için benzersiz bir veri alanı hâline getirir. Dolayısıyla kıraat farklılıkları, Arap dilinin tarihî gelişim çizgisini anlamada, lehçeler arasındaki ilişkileri tespit etmede ve dilin standartlaşma süreçlerini incelemede vazgeçilmez bir konuma sahiptir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'ân kıraatleri, İslâmî ilimlerde genellikle bir rivayet ve tecvîd meselesi olarak ele alınmıştır. Ancak bu çalışmada detaylı biçimde ortaya konulduğu üzere, kıraatler sadece mukaddes metnin farklı okuma biçimlerini değil, aynı zamanda Arap dilinin tarihî, coğrafi ve sosyal katmanlarını da yansıtan bir dilsel miras niteliğindedir. Kıraat farklılıkları, Arapçanın ses (fonetik) yapısından kelime şekillendirme (morfoloji) kalıplarına, anlam (semantik) derinliğinden bağlam (pragmatik) kullanımına kadar dilin hemen her alanında dikkate değer varyantlar ve zenginlikler sunmaktadır.

Bu çok katmanlı dilsel yapı, klasik Arap dilcileri tarafından da erken dönemde fark edilmiş ve özellikle nahiv, sarf, lugat ve belâgat disiplinlerinin şekillenmesinde kıraatlerden yoğun biçimde yararlanılmıştır. Kimi zaman kıraatler, Arap dilinin tartışmalı gramer konularında örnek ve delil olarak kabul edilmiş; kimi zaman da kuralların yeniden inşasında referans olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, kıraatlerin Arap diliyle salt bir etkileşim değil, karşılıklı ve dinamik bir etkileşim içinde olduğunu, hatta bu ilişkinin Kur'ân'ın lafzî dokusunda somut biçimde tecelli ettiğini göstermektedir.

Modern dilbilimsel perspektiften kıraatlere bakıldığında ise, karşımıza yalnızca geçmişin rivayetleri değil, aynı zamanda fonolojik, morfolojik, semantik ve pragmatik düzeyde çözümlenmeyi bekleyen canlı bir dilsel veri havuzu çıkmaktadır. Kıraatler, lehçe farklılıkları, ses değişimleri, anlam kaymaları ve kullanım bağlamları bakımından Arapçanın doğal evrim sürecine dair eşsiz ipuçları barındırır. Bu yönüyle kıraatler, yalnızca klasik dil çalışmaları için değil, aynı zamanda çağdaş dilbilimsel araştırmalar, sosyodilbilim analizleri ve tarihî dil incelemeleri için de otantik ve değerli birer malzeme olarak kabul edilmelidir.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

- Lehçe ve Sosyodilbilim Çalışmaları: Kıraatlerin Arap kabile lehçeleriyle olan ilişkisi, çağdaş sosyodilbilim ve lehçe haritalama yöntemleriyle detaylı biçimde analiz edilerek Arapçanın sosyal ve coğrafi çeşitliliği yeniden değerlendirilebilir.
- Semantik Analizler: Her bir kıraat varyantı, anlam alanı ve semantik değişim açısından ayrı ayrı incelenerek Arapçanın anlam sistemi üzerindeki katkısı ortaya konmalı, bu varyantların metin içindeki işlevleri detaylandırılmalıdır.
- Fonetik ve Akustik İncelemeler: Kur'ân kıraatlerinin fonetik yapısı, modern akustik analiz araçları (spektrum analizleri, ses haritaları vb.) kullanılarak yeniden değerlendirilmeli; bu sayede Arapçanın sesbilimsel evrimi haritalandırılmalıdır.
- Nahiv ve Gramer Tartışmaları: Kıraatler ile klasik nahiv tartışmaları arasındaki ilişkiler, Basra ve Kûfe gramer ekolleri perspektifinden mukayeseli bir biçimde incelenerek kıraatlerin gramatik teorilere etkisi belirlenmelidir.
- Yabancı Dil Öğretimi ve Didaktik Katkıları: Kıraatlerin sunduğu gramatik varyasyon örnekleri, özellikle Arapça öğretiminde kullanılmak üzere didaktik açıdan değerlendirilerek yabancı dil öğretimi materyallerine dönüştürülebilir.

- Disiplinlerarası Yaklaşımlar: Kıraatler, dilbilim, edebiyat, tefsir ve tarih gibi disiplinlerarası çalışmalara konu edilerek Kur'ân'ın lafzî ve anlam katmanları çok boyutlu bir bakışla yeniden analiz edilmelidir.

Sonuç olarak, kıraatler yalnızca Kur'ân'ın okunma biçimlerini değil, aynı zamanda Arap dilinin tarihsel, sosyal ve dilbilimsel serüvenini anlamak için de eşsiz bir pencere sunmaktadır. Bu nedenle, kıraatlere yönelik araştırmalar yalnızca geleneksel dinî ilimler içinde değil, çağdaş akademik disiplinlerde de yerini almalı ve bu zengin miras çok yönlü yaklaşımlarla değerlendirilmeye devam edilmelidir.

Kaynakça

Abdülhâdî el-Fazlî, *el-Kırâ'âtü'l-Kur'âniyye*, Beyrut 1985, 27 vd., 94, 113 vd.

Abdul-Raof, Hussein, *Quranic Stylistics*, Routledge, 2000, s. 97.

Ahmed Süleyman, *Kur'an'da Belâgat Sanatları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 60-65.

Al-Azami, Muhammed Mustafa, *Kur'ân Metninin Tarihi*, Leicester: UK Islamic Academy, 2003, s. 220-225.

Al-Azzam, Bakri, "Phonological and Morphological Variants in Quranic Readings", *International Journal of Arabic Linguistics*, 2018, 6(1), s. 22.

Al-Nassir, Ayyad, *Sibawayh the Phonologist*, Kegan Paul International, 1993, s. 78-80.

Ayoub, Mahmoud M., *Kur'ân'ın Tefsirinde Anlam*, çev. Mehmet Akif Koç, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 95-100, 140-145.

Bezzâzî, *Menârü'l-Hudâ*, s. 75.

Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Fezâilu'l-Kur'ân, 7.

Carter, Michael G., *Sibawayhi*, London: I.B. Tauris, 2004, s. 88-91.

Carter, Michael G., *Sibeveyh: Arap Gramerinin Kurucusu*, çev. Mehmet Özdemir, İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru 'l-Muhît*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1993, c. 1, s. 45-48.

Ezherî, *Tehzîbu 'l-Luğa*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, c. 1, s. 40-45.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981, c. 1, s. 50-55.

Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990, c. 1, s. 55-60.

Gilliot, Claude, “Tefsir ve Dilbilim: es-Serhâsî (ö. 427/1035) Örneği”, *Arabica* 44/4 (1997), 511-530.

Halil İbrahim Bülbül, *Arap Dili Gramerinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 65-70.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984, c. 1, s. 40-45; VI, 144; XVI, 118.

İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu 'l-Mesâhif*, s. 35.

İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi 'l-Luğa*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979, c. 1, s. 30-35.

İbn Kesîr, *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, c. 2, s. 340-345.

İbn Mücâhid, *Kitâbü 's-Seb'a* (nşr. Şevkî Dayf), Kahire 1980, 11-15, 48, 53-79, 85-87.

İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, c. 1, s. 14.

İbnü'l-Anbârî, *İdâhu 'l-Vekf ve 'l-İbtidâ*, s. 12.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî 'l-Kirâ'âti 'l-Aşr*, I, 6-12, 8-10.

İsmail Güler, “İbn Hâleveyh'in Gramer Açısından Tartışmalı Kur'an Kıraatlarına Yaklaşımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX (2000), 401-408.

Mahmoud M. Ayoub, *Kur'an'ın Tefsirinde Anlam*, çev. Mehmet Akif Koç, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 140-145.

Mehmet Maksudoğlu, *Kur'ân Belâgati Üzerine İncelemeler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s.95-100.

Mustafa Özkan, *Arap Dili ve Belâgati*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 45 50, 60-65, 90-95.

Owens, Jonathan, *A Linguistic History of Arabic*, Oxford University Press, 2006, s. 134.

Owens, Jonathan, *Arapçanın Dilsel Tarihi*, Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 149-152.

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 2000, s. 20-25; "ma'ûn" md.

Reynolds, Gabriel Said, *Kur'ân ve Tefsir Tarihi*, çev. İbrahim Halil Üçer, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s. 220-225.

Rippin, Andrew, *Kuran'ın Tefsiri ve Tefsir Geleneği*, çev. Hasan Karaca, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s. 110-115.

Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselâm Harûn, Kahire: Dârü'l-Cil, 1988, c. 1, s. 20-25, 30-35, 45-50; II, 77, 110, 190.

Süleyman, Yasir, *Arabic Sociolinguistics*, Routledge, 2004, s. 115.

Süyûtî, Celâlüddîn, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, s. 55-58, 60-65, 70-75.

Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 164, 167.

Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 43, 335; XIII, 88.

Versteegh, Kees, *The Arabic Language*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997, s. 45-47, 48.

Versteegh, Kees, *Arap Dili Tarihi*, çev. Şükrü Akalın, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 90-95.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 145; II, 132.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, c. 1, s. 25-30, 38, 40-45, 45, 50-55, 217, 396; II, 13.